

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ОФЕЛИЯ ДЖАЛАЛ ГЫЗЫ ХАЛИЛОВА

**ТЕКСТ КАК ВАЖНЫЙ КОМПОНЕНТ СОДЕРЖАНИЯ
ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ В
МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ**

**5801.01 – Теория и методика обучения и воспитания
(методика преподавания русского языка)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание учёной степени
доктора философии по педагогическим наукам

БАКУ – 2017

Работа выполнена на кафедре Русского языка и методики его преподавания Бакинского славянского университета

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор
Аида Эйбат гызы ШАХБАЗОВА

Официальные оппоненты: доктор педагогических наук, профессор
Сейран Салам оглы МИРЗОЕВ

доктор философии по педагогике, доцент
Иззет Ариф оглы ЭФЕНДИЕВ

Ведущая организация: Кафедра иностранных языков и методики их преподавания Азербайджанского государственного педагогического университета

Защита состоится «___» января 2018 года в ___ часов на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на соискание учёной степени доктора наук по филологии и доктора философии по филологии при Бакинском славянском университете по адресу: AZ1014, г. Баку, ул. С.Рустама, 33

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ.

Автореферат разослан « ___ » декабря 2017 года

**Учёный секретарь
Диссертационного совета
Д.02.071**

доктор наук по филологии,
доцент **Н.Ш.МАМЕДОВ**

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования. Рассмотрение образования как стратегического ресурса развития любого общества предполагает осуществление качественных реорганизаций в образовательном процессе. При этом, качественный уровень следует измерять не количеством знаний, умений и навыков по той или иной дисциплине, а готовностью выпускников к жизненному выбору, к самостоятельному труду, к принятию самостоятельных решений. Новый качественный уровень, как школьного, так и вузовского образования, обеспечивается на основе принципиально нового методологического подхода к организации содержательной и процессуальной сторон этой деятельности, где главный акцент делается на результат. Это подчёркивается в «Государственной Стратегии по развитию образования в Азербайджанской Республике» и в ряде директивных документов. Важность этой проблемы отмечается и в работах целого ряда исследователей, как в области общей теории обучения языкам, так и в исследованиях по лингводидактике. В ходе определения качества образования, связанного с преподаванием русского языка как иностранного (РКИ) исследователи рассматривают разные стороны процесса обучения, изменение которых может оказывать существенное влияние на его эффективность. К числу аспектов, которые находятся в поле зрения исследователей, можно отнести такие, как содержание образования, формы реализации учебно-воспитательного процесса, совершенствование методов и технологий обучения, различные формы учебного взаимодействия обучаемых – сотрудничество, групповая работа, а также набор средств обучения, к которым относится и текст (М.А.Ботвенко, И.Л.Бим, А.Л.Бердичевский, М.Н.Вятютнев, Г.Д.Гальскова, Н.И.Гёз, С.К.Фоломкина, А.Э.Шахбазова, М.Т.Тагиев, Л.Г.Векилова, С.С.Мирзоев, А.О.Османзаде и т.д.). Качество обучения зависит от правильного определения его содержания, компонентами которого является информация лингвистическая (фонетическая, лексическая и грамматическая) и экстралингвистическая (темы и ситуации речи, а также текст). Конечная цель учебной деятельности по русскому языку видится в формировании умений и навыков речи на этом языке, что

обуславливает усвоение указанных компонентов, связанных с содержанием обучения.

Традиционно текст в методической науке, связанной с обучением РКИ рассматривается как основная единица обучения и средство обучения (М.Т.Тагиев, Л.Г.Векилова, С.С.Мирзоев, А.О.Османзаде, Г.Д.Гусейнзаде, Д.А.Исмаилова, Ч.А.Бедалов, В.Г.Костомаров и др.). Однако рассмотрение текста как важного компонента его содержания становится весьма перспективным направлением в современной лингводидактике. Недостаточная изученность данного аспекта текста в лингводидактике, а также необходимость создания целостной системы работы по отбору и презентации текстов в ходе обучения РКИ обусловили выбор данной темы в качестве исследовательской.

Объектом исследования является лингводидактические особенности текста как важного компонента в содержании обучения РКИ, а его **предметом** – возможности текста для развития речетворческих способностей обучаемых в ходе занятий русским языком в условиях вуза.

Цель исследования – определение статуса текста в содержании вузовского обучения РКИ и выявление оптимальных путей отбора и презентации текстов в целях формирования и развития речетворческих способностей обучаемых на изучаемом языке.

Рабочая гипотеза состоит в том, что формирование речетворческих способностей в профессиональной сфере в группах азербайджаноязычных студентов, выработка у них прочных коммуникативных умений и навыков могут осуществляться значительно эффективнее, если: 1) при определении содержания обучения РКИ отбор материалов будет произведён на основе лингводидактических принципов и систематического использования в учебном процессе текстов профессиональной ориентации; 2) процесс обучения русской речи в профессиональной сфере будет обеспечен научно обоснованным минимумом лингвистических и экстралингвистических сведений о тексте; 3) работа с текстом по специальности организуется на основе принципов функционально-коммуникативного подхода к его анализу; 4) на занятиях используются многообразные приёмы комплексного лингвистического анализа текста по специальности (медицинского профиля).

Методологическую базу данного исследования составили труды лингвистов, дидактов, психологов и методистов о всестороннем развитии человека как индивида, о языке как об особом явлении мыслительной деятельности.

Задачи исследования заключаются в том, чтобы в ходе работы: 1) выявить степень изученности текста как компонента содержания обучения в современной лингводидактике, психологии и лингвистике в учебных целях; 2) рассмотреть взаимообусловленность компонентов содержания обучения РКИ (фонетические, лексические, грамматические единицы, темы и ситуации речи, а также текст); 3) определить принципы отбора и предъявления текстов профессиональной ориентации в ходе занятий русским языком; 4) разработать систему работы над текстом, достаточно надёжную для формирования у студентов азербайджаноязычных групп знаний, умений и навыков по РКИ; 5) осуществить проверку рекомендуемой системы в ходе экспериментального обучения в медицинском университете.

Методами исследования: 1) теоретический; 2) социолого-педагогический; 3) эмпирический и экспериментальный; 4) статистико-математический.

Научная новизна работы состоит в том, что в нём впервые: 1) на основе анализа психолого-педагогической и собственно лингводидактической литературы, ограниченной рамкам нашей работы, а также специальных исследований в этой области определён лингводидактический статус текста как важного компонента в содержании обучения РКИ; 2) выявлены дидактические условия создания рациональной системы комплексного использования текстов профессиональной ориентации с учётом развития речевых способностей студентов во взаимосвязи всех видов речевой деятельности на русском языке; 3) конкретизированы на основании экспериментального обучения РКИ в медицинском вузе сферы и ситуации общения в соответствии с будущей профессией студентов.

Теоретическое значение диссертации состоит в научном определении исходных позиций в содержании направленного обучения общению в профессиональной сфере, установлении критериев отбора всех составляющих коммуникативного обучения создании методических рекомендаций, связанных с осуществлением

учебной деятельности с отобранными компонентами содержания обучения РКИ; теоретическом обосновании отбора составляющих содержания учебника, организации его компонентов, определении приёмов обучения и разработке специальных упражнений форм и средств обучения РКИ.

Практическая ценность исследования в том, что 1) изучение текста в качестве составляющей содержания обучения РКИ позволяет осуществлять комплексный подход к их отбору и презентации в учебном процессе, отслеживать степень их восприятия и воспроизведения студентами на занятиях, осуществлять контроль за поэтапностью формирования коммуникативных умений и навыков, а также комплексным развитием видов речевой деятельности (аудирования, говорения, чтения и письма); 2) разработанная технология работы по отбору и презентации текста может быть использована для дальнейшего совершенствования учебно-методических комплексов по РКИ.

Положения, выносимые на защиту, формулируются следующим образом:

1. Успешная подготовка студентов-медиков к профессионально обусловленной коммуникации на русском языке находится в прямой зависимости от содержания, определяемого для обучения РКИ, которое бы соответствовало учебным целям, определялось социальным заказом государства и включало в себя тексты, отобранные в соответствии с целями.

2. Текст как составная часть содержания обучения, объединяющий в себе темы и ситуации общения, а также языковой и страноведческий материал, должен обладать соответствующим качеством для формирования у студентов необходимых знаний, развития речевых умений, а также интеллектуальных способностей, реализуемых посредством различных приемов и разработанных для этого упражнений.

Апробация результатов исследования осуществлялась в форме статей, опубликованных на страницах научных изданий, докладов и сообщений на республиканских и межвузовских конференциях, на заседаниях кафедры иностранных языков Азербайджанского медицинского университета, а также в процессе занятий по русскому

языку, проводимых со студентами азербайджаноязычных групп на ряде факультетов в форме контрольных срезов и опытной проверки.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, двух глав и выводов к ним, а также заключения и списка использованной литературы, который состоит из 169 наименований. Общий объём диссертационной работы составляет 131 страницу компьютерной графики.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обосновывается выбор темы исследования, ее актуальность, обозначаются объект и предмет, формируется рабочая гипотеза, определяются цель, задачи и методы исследования, раскрываются научная новизна и практическая значимость, намечаются положения, выносимые на защиту.

В первой главе «Научные основы использования текста в обучении русскому языку как иностранному (РКИ)» рассматриваются проблемы, связанные с изучением текста в качестве лингводидактической категории в обучении РКИ, выявлением роли и места учебного текста в содержании обучения, а также исследованием учебно-методической литературы, обуславливающей реализацию обучающих возможностей учебного текста в практике преподавания РКИ. В этой связи отмечается, что исследование текста с позиций его пригодности для формирования речевых способностей, обучаемых нашли отражение в работах ряда отечественных и зарубежных изысканий в области лингвистики, психолингвистики и методики: К.М.Абдуллаева, А.Э.Бабайловой, Л.Г.Векиловой, И.Р.Гальперина, Г.В.Колшанского, А.А.Леонтьева, Л.М.Лосевой, С.С.Мирзоева, А.О.Османзаде и др.

В лингвистической литературе описаны различные признаки, присущие тексту: информативность, целостность, связность, завершённость и т.д. Важнейшими текстовыми признаками следует считать связность и цельность или целостность текста. Связность обнаруживает себя в виде повторяемости. При этом выделяются такие ее виды: связность на уровне одноплановых единиц и знаковых

элементов текста, лексическая связность, семантико-синтаксическая связность и грамматическая связность¹.

Эти типы связи, хотя и существуют в тексте относительно независимо друг от друга, но обнаруживаются всегда². Смысловая целостность выражается в единстве темы и находит свою реализацию в «смысловом ядре» текста. В качестве способов выражения темы используются высказывания, именуемые «сверхфразовые единства» (СФЕ) или «сложные синтаксические целые (ССЦ), а также в свободные предложения. СФЕ или ССЦ содержит раскрытие одной какой-либо темы, которая в последующих СФЕ или ССЦ получают свое развитие, либо завершают одну и совершают переход к новой теме. В такой форме происходит движение мысли в тексте – от известного к неизвестному, от данного к новому. К основным свойствам текста следует отнести также единство выражения его внешней и внутренней формы, посредством которых осуществляется передача содержательной стороны текста в соответствии с замыслом автора, «...это то, что дано непосредственному восприятию и что должно быть осмыслено и понято»³. Изложенное свидетельствует о том, что в качестве организующих начал текстового анализа, могут быть использованы не только установившиеся в учебной практике типы речи функционально-смыслового содержания (описание, повествование и рассуждение), но и признаки, отражающие различные способы отображения окружающей действительности. Следовательно, учебный текст, в отличие от обычного текста, подвергается специальной обработке, а потому он «должен иметь четкую внешнюю и внутреннюю структуру, отличаться семантической однозначностью»⁴. Учебный текст используется на занятиях, прежде всего, как дидактическая единица, обусловленная реализацией коммуникативно-деятельностного подхода. Текст должен

¹ Лукин В.А. Художественный текст: основы теории и элементы анализа. Москва: Ось, 89, 1999.

² Бедалов Ч.А. Этнокультурный компонент в преподавании языковых дисциплин в контексте глобализации // Тагиевские чтения. Баку, 2004, с. 494-496.

³ Новиков Л.А. Художественный текст и его анализ. Москва, 2007, с.5.

⁴ Османзаде А.О. Методика обработки и презентации учебных текстов (на занятиях русским языком в нерусской аудитории). Баку, 2002, с.13.

быть доступным для чтения, осмысления и понимания информации, содержащейся в нем, соответствовать тому, чтобы в нем был отражен изучаемый в данный момент грамматический материал и не был перегружен незнакомой лексикой. С точки зрения ценности учебного текста в методической науке принято говорить о трех его функциях (обучающей, развивающей и воспитывающей), способствующих формированию у обучаемых, личностных качеств.

Согласно международной практике, одним из основных тенденций, связанных с процессом образования, является координирование учебных курсов с потребностями и приоритетами социального и экономического развития страны.

Подготовка медицинских кадров в Азербайджанской Республике осуществляется с учетом концептуальных положений стратегического развития страны. В этой связи обучение РКИ приобретает все большую прагматичность, потому что при таком подходе ведущее место отводится учебно-профессиональной (медицинской) сфере общения.

В нашей работе, профессионально-ориентированный текст – это, прежде всего, важный компонент в содержании обучения РКИ. В современной лингводидактике подход к определению содержания обучения языку, в том числе и языку профессии, в иноязычной аудитории стал предметом пристального внимания как отечественных, так и зарубежных ученых Т.Агагусейновой, И.Л.Бим, Н.Д.Гальсковой, Н.И.Гёз, Б.А.Лapidус, Р.К.Миньяр-Белоручева, И.П.Севбо, Г.В.Романовой, А.Н.Щукина и др. Традиционно считается, что содержание, связанное с обучением РКИ, включает в себя лингвистический, психологический, методологический, социолингвистический и социокультурный компоненты.⁵

Определение содержания, связанного с обучением языку в иноязычной среде, является чрезвычайно важной задачей, потому что она соотносится не только с установлением совокупности того, что должны усвоить студенты в таком качестве и на таком уровне,

⁵ Дымарский М.Я. РКИ на продвинутом этапе: основы русской текстовой компетенции // Русский язык за рубежом, 1997. № 1-2; Китайгородская Г.А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам. Москва: Высшая школа, 1982.

которое бы соответствовало задачам конкретного учебного заведения, но и определением того, как и каким образом предъявить этот процесс обучаемым.⁶ Согласно программе по русскому языку, действующей в медицинском вузе Азербайджанской Республики, содержание обучения должно строиться в соответствии с международными рекомендациями, отвечать требованиям национальных стандартов в области медицины, быть нацеленным на получение четко сформированных результатов в обучении, базироваться на умениях профессионального и учебного характера, учитывать преемственность в обучении, принимая во внимание предыдущий опыт студентов, их потребности в изучении языка, содержать в себе профессиональную, академическую, и прагматическую направленность, быть модульным по своей организации и структуре.⁷

При наличии различных подходов к определению концепта «содержание обучения» мы придерживаемся мнения Г.Д.Гусейнзаде, согласно которой сначала намечается коммуникативный аспект (тематика и ситуации общения); затем лингвистический аспект (тексты и «языковой инвентарь»), и завершается эта работа рассмотрением процессуального и психофизиологического аспектов (знания, и умения и навыки, которыми должны овладеть студенты в ходе учебной деятельности, связанной с обучением иностранному языку).⁸

Наши отечественные специалисты Л.Г.Векилова, С.С.Мирзоев, А.Э.Шахбазова, в отличие от западных и российских лингводидактов (Т.Hutchinson и А.Waters и И.Л.Бим) полагают, что в ходе отбора компонентов, связанных с содержанием обучения следует принимать во внимание результаты анализа потребностей студентов не только на этапе отбора тематики, но и на этапе презентации содержания обучения. Сказанное обуславливается тем, что принцип отбора

⁶ Лapidус Б.А. Проблемы содержания обучения в языковом вузе. Москва: Высшая школа, 1986, №.5.

⁷ Программа по русскому языку для Азербайджанского медицинского университета. Баку, 2005.

⁸ Гусейнова В.М. Обучение профессиональной диалогической речи студентов национальных групп вуза (в процессе изучения практического курса русского языка): Автореф. дис...канд.пед.наук. Москва,1988.

языковых средств для использования в обучении РКИ, «лежит не в языке, а вне его, в организации общества, в том, какие ситуации общество считает типичными, и в том, какого поведения оно требует от человека в этих типичных ситуациях».⁹ В основу концепции, предлагаемой авторами учебного пособия для лечебно-профилактического факультета Азербайджанского медицинского университета¹⁰ положено понимание того, что структура текста регулируется его смыслом, а организующим началом его содержания является тема, под которой мыслится «определенный участок внелингвистической действительности, служащий предметом коммуникации»¹¹.

В ходе изучения этих текстов было выявлено, что рассматриваемые имена существительные вынесенных в заголовок тем, могут иметь самые разнообразные значения: предметное (*клетка, минерал, атом, микроб, вирус, кариес* и др.), процессуальное, которое связано с природным процессом (*испарение, ассимиляция, воспаление, рост, дыхание* и др.), с «производственным» процессом (*спайка, укол, бурение, обследование, чистка, промывка* и др.), историческим процессом (*эволюция органического мира, развитие отечественной медицины* и др.), познавательным процессом (*открытие лекарства, экспериментальное изучение эмбрионального развития, первые наблюдения и исследования клетки* и др.) и т.д. Подобная классификация послужила основанием для выявления следующих типов научных текстов: тексты о предметах («Лекарство», «Почки», «Хромосомы», «Клеточное ядро»), тексты о природных процессах («Фотосинтез», «Спайка», «Перелив крови», «Промывка кишок»); тексты о свойствах («Окисленность элементов», «Раздражаемость», «Свёртываемость крови», «Понятие о влажности воздуха»), тексты об исследовательской деятельности человека (Методы изучения наследственности человека», «Изучение обмена веществ методом меченых атомов», «Открытие нейтрона»), тексты о

⁹ Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. Изд. 2-е, перераб. Москва: Просвещение, 1975, с.202.

¹⁰ Халилова Т.А. Занимательный русский язык Баку: Нурлан, 2007.

¹¹ Абдуллаев К.М. Проблемы синтаксиса простого предложения в азербайджанском языке. Баку: Маариф, 1983.

связях и отношениях («Влияние различных факторов на скорость химической реакции», «Связь между свойствами лекарств и методом лечения больного», «Зависимость сопротивления организма от среды»).

Детальный анализ содержательной структуры специальных текстов, подготовленных на кафедре иностранных языков Азербайджанского медицинского университета и предназначенных для обучения азербайджаноязычных студентов на различных факультетах медицинских специальностей общению на русском языке осуществляется на базе определенных схем развертывания тем, которые нашли подробное описание в работе.

Во второй главе «Технология использования учебного текста в связи с развитием речевторческих способностей студентов азербайджанских групп» рассматриваются особенности построения работы по развитию речевторческих способностей обучаемых на базе текстов по медицине, описывается система комплексного подхода к использованию учебного текста в процессе обучения русскому языку будущих медиков, излагаются результаты экспериментального исследования технологии по развитию русской речи студентов медицинского вуза с использованием текста. В этой связи отмечается, что в современной лингводидактике речь трактуется, с одной стороны, как процесс, а с другой – как продукт деятельности по передаче какой-либо информации. Поэтому за единицу речи принимается такая величина, которая бы представляла собой законченное высказывание. В этой связи в теории обучения языкам за единицу речи берется не предложение, а текст. Учебные тексты, предназначенные для обучения профессиональной русской речи в азербайджанской аудитории, служат образцом функционального стиля, выступают в качестве примера монологической и диалогической речи, являются основой для построения собственных высказываний. Поэтому текст в нашем понимании, – не только компонент в содержании обучения, но и важное средство обучения РКИ. Практика показывает, что для эффективного восприятия и осмысления текстовой информации, оказывающей помощь в формировании коммуникативных способностей обучаемых, могут оказать следующие виды работ: 1) формировать вопросы к тексту для получения развернутого ответа; 2) ставить вопросы по тексту с тем, чтобы получить ответы по их

содержанию; 3) составлять различные типы планов (вопросный, назывной, тезисный и т.д.); 4) участвовать в разыгрывании различных ситуативно обусловленных диалогов по тексту; 5) находить в тексте и извлекать нужную информацию по заданию преподавателя; 6) осуществлять различные виды пересказа (подробный, краткий и т.д.).

В ходе работы над текстом осуществляется отработка и закрепление лексики, подлежащей усвоению, грамматических особенностей использования слов и словосочетаний в составе предложений. Важным представляется и обучение студентов умению разбираться в авторских оборотах речи, художественных средствах, используемых им для подчеркивания и усиления определенных качеств и свойств предметов, лиц. Предлагаемая методика комплексного подхода к использованию текста опирается на взгляды, сформированные в исследованиях Л.С.Выготского, А.А.Леонтьева, И.А.Зимней, П.Я.Гальперина и др.

Согласно теории личностного подхода, которая нашла отражение в их работах, обучаемый – его мотивы, цели, его психологический склад ума выдвигается на передний план, т.е. находясь в ходе осуществления учебной деятельности в центре внимания обучающего, формируется как личность.

Отличительной особенностью предлагаемой нами методической концепции являются следующие признаки: 1) во главу угла выдвигается текст как продукт речевой деятельности; 2) обеспечивается одновременное развитие всех видов речевой деятельности; 3) учебный процесс находит свою реализацию в последовательном развитии видов речевой деятельности в рамках учебного времени, определяемого на каждом конкретном занятии; 4) обучение видам речевой деятельности осуществляется на специально отобранном корпусе текстов, из которых извлекается конкретный лингвистический материал (фонетический, лексический, словообразовательный и грамматический), который служит базой для реализации этой работы; 5) организующим началом для работы с текстом служит комплекс специально разработанных упражнений, обеспечивающих целенаправленность действий по развитию речевых способностей обучаемых.

Такой подход зиждется на понимании того, что «системность упражнений есть первая и главнейшая основа их успеха, и недостаток

этой системности – главная причина, почему многочисленные и долговременные упражнения дают весьма плохие результаты»¹².

Рекомендуемая система работы над профессионально-ориентированным текстом медицинского профиля предусматривает активное использование студентами лингвистической и страноведческой информации. При этом вся деятельность осуществляется на поэтапной работе с упражнениями, на каждом из которых предполагается выполнение соответствующих цели разнообразных заданий. Одни упражнения по своему содержанию направлены на дифференциацию лингвистических единиц и речевых образцов, их узнавание в тексте, тренировку их осмысления, усвоение различных структурных материалов (словообразовательных элементов, видовременных форм глагола и т.д.), выработку языковой догадки для формирования такого важного психологического механизма, как «вероятностное прогнозирование». Другие упражнения направлены на использование различных приемов, связанных с умением извлекать информацию из текста, трансформировать структурные единицы текста, наполненные различным языковым материалом. Упражнения третьего типа нацелены на формирование у обучаемых умения выявлять элементы, касающиеся основного содержания и смыслов текста и т.д. Рациональность и эффективность предлагаемой технологии, устанавливалась на базе экспериментального исследования, состоящего из двух этапов: констатирующего и опытного обучения.

Констатирующий эксперимент, который был проведен на уровне срезовой констатации фактов, был обусловлен определением исходного уровня речевых умений обучаемых в общении, наличием мотивации к дальнейшему образованию и самообразованию в области овладения русской речью на профессиональном уровне. В комплексный показатель сформированности навыков профессиональной речи мы включили два компонента, предусматривающих выполнение заданий: а) лингвистического плана; б) коммуникативного плана. В эксперименте участвовали 147 человек, состоящих из студентов шести групп I и II курсов лечебно-профилактического, стоматологического, педиатрического и

¹² Uşunski K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: Azərənəşr, 1953, s.250.

фармацевтического факультетов. В процессе подготовки констатирующего эксперимента нами были сформулированы и основные критерии определения уровня владения студентами профессиональной русской речью со ссылкой на лингводидактическую литературу, где содержательность текста (одно из основных качеств речевого общения) определяется набором следующих показателей: объём текста (количество микротем), развёрнутость микротем, логичность, связь частей, законченность¹³. Соответствующие количеству слов оценки распределены следующим образом: 250 и более – 4 (высокий уровень), 190-250 – 3 (средний), 130-190 – 2 (слабый уровень).

Результаты констатирующего экспериментального исследования показали, что речевая подготовка большей части первокурсников характеризуется низким уровнем владения речью. Среди речевых нарушений, характерных для высказываний студентов, можно выделить такие, как несоответствие высказывания коммуникативной установке и предмету речи; неполнота раскрытия содержания объекта речи и темы высказывания, а также неполная их развёрнутость; нарушение структурно-композиционного единства текста; нарушение логической последовательности и связности изложения; ошибки и недостатки в использовании смысловых связей между предложениями, различных средств межфразовой связи; ошибки в нормативном использовании языковых средств; несоответствие высказывания жанру речи, неоправданное смешение средств различных стилей. Наибольшую трудность у студентов вызвали задания на продуцирование текстов и употребление терминов. Опросы среди преподавателей, анкетирование и тестирование студентов, а также личный опыт педагогической работы позволил нам предположить, что формирование профессиональной речи будущих медиков будет более эффективным при условии использования в учебном процессе специально разработанной технологии обучения на базе текстов профессионального содержания.

¹³ Бим И.Л. Ключевые проблемы теории учебника: структура и содержание // Содержание и структура учебника русского языка как иностранного. Москва: Русский язык, 1981, с. 43-60.

В связи с этим на втором этапе эксперимента было организовано опытное обучение, которое проводилось в группах лечебно-профилактического, педиатрического, фармацевтического и стоматологического факультетов. Обучение осуществлялось в академических группах I и II курсов названных факультетов в течение четырёх лет (2011/2012, 2012/2013, 2013/2014, 2014/2015 учебные годы).

В задачу опытного обучения входило: 1) выявление степени изученности текста в учебных целях; 2) рассмотрение взаимообусловленности компонентов содержания в обучении РКИ (фонетические, грамматические единицы, темы, ситуации речи и текст); 3) выявление принципов отбора и предъявления текстов профессиональной ориентации в ходе учебной деятельности; 4) создание системы работы над текстом, достаточно надёжной для формирования у студентов азербайджанских групп знаний по русскому языку и овладения ими речевой способностью на этом языке; 5) проверка дееспособности предложенной системы на занятиях русским языком в медицинском университете; 6) устранение интерферирующего влияния родного языка путём соблюдения «естественного хода обучения»; 7) интенсификация коммуникативной активности студентов.

В ходе проведения эксперимента возникали и некоторые «побочные задачи», которые решались с позиций эффективности и оптимальности обучения русскому языку как иностранному.

Эксперимент предполагал в течение одного семестра довести уровень речевой подготовки этих студентов до уровня речевой подготовки студентов остальных групп. В этой связи были намечены задачи по обогащению словарного запаса обучаемых активной лексикой и конструкциями, автоматизации их речи, развитию в первую очередь, умений в устной речи посредством ускорения процесса употребления в ней необходимой научной терминологии по специальности. В качестве лингводидактического материала для проведения занятий в экспериментальных группах использовались наши учебные материалы и предлагаемая технология учебной деятельности. Ход и результаты экспериментальных исследований фиксировались в дневниковых записях и статистических карточках.

В связи с необходимостью учёта успеваемости студентов была принята следующая структура ведения журнала усвоения предложенной лингводидактической информации в учебном процессе. В качестве образца предлагается нижеследующая таблица.

Таблица 1

Тексты	Азербайджанский медицинский университет			Лечебная музыка			Наша библиотека			Наше общежитие			На почте			Хирургия			Желчный пузырь			Ячмень					
	О	Х	У	О	Х	У	О	Х	У	О	Х	У	О	Х	У	О	Х	У	О	Х	У	О	Х	У			
Показатель посещаемости Список по журналу																											
1.		+		+				+		+				+				+			+			+			+
2.		+			+		+					+	+				+					+				+	
3.			+		+				+	+					+			+		+				+			+
4.		+			+				+	+					+			+		+				+			+
5.		+			+		+					+	+					+				+				+	
6.		+		+					+	+					+	+					+						+
7.			+		+			+				+	+				+				+			+		+	
8.			+		+				+	+					+			+			+			+		+	
9.		+			+		+					+			+	+					+			+			+
10.			+			+			+	+					+	+						+				+	
11.		+			+			+				+	+				+					+				+	
12.		+			+				+			+	+			+		+				+				+	
13.			+			+		+				+			+	+		+		+	+					+	
14.		+				+	+					+			+	+	+				+					+	
15.		+				+		+				+			+	+	+				+					+	

Количественная оценка	-	10	5	2	9	4	4	5	6	1	8	6	1	5	9	2	9	4	1	8	7	-	14	1
Качественная оценка	-	67%	33%	13%	60%	27%	27%	33%	40%	7%	53%	40%	7%	33%	60%	13%	60%	27%	7%	53%	47%	-	93%	7%

Примечание: О – отлично; Х – хорошо; М – удовлетворительно.

В экспериментальных группах, в отличие от контрольных групп, где занятия велись по традиционной методике, умения и навыки студентов оценивались сразу после предъявления новой темы и ее усвоения (в контрольных группах, согласно традиционной методике индивидуальный опрос новой темы осуществляется на следующем занятии).

Содержательная сторона журнала свидетельствует о том, что учебные материалы, привлекаемые к процессу обучения отличались разнообразием систематической содержательности и информационной насыщенности. В этой связи возникала необходимость в обогащении студентов лингводидактической информацией. Основная работа в этом отношении возлагалась на домашнее задание, а контроль над ним осуществлялся на следующем занятии. Таким образом, в экспериментальной группе осуществлялась работа по активизации речетворчества студентов и доведения до совершенного владения усвоенной лингводидактической информацией.

Для сравнения результатов первого и последующего опросов, а также учета речевого развития и активности каждого студента были заведены индивидуальные карточки.

Результативность успеваемости студентов экспериментальной группы сравнивалась с показателями успеваемости контрольных групп.

Сравнение речевой активности, а также результативности испытываемых в экспериментальных и контрольных группах осуществлялось по карточкам успеваемости студентов на основе анализа записей в дневниках преподавателей. Осуществление этой работы делало возможным установить соотношение результатов

интенсивности учебного процесса в тех и других группах. В качестве примера приводим карты усвоения лингводидактической информации двух групп, на основе которых делались выводы (см. таблицу № 2).

Таблица 2

Экспериментальная группа				Контрольная группа			
Тема Список по журн.	Азербайджанский медицинский университет			Тема Список по журн.	Азербайджанский медицинский университет		
	Усвоение				Усвоение		
	О	Х	У		О	Х	У
1.	+			1.		+	
2.	+			2.			+
3.		+		3.			+
4.		+		4.		+	
5.	+			5.			+
6.		+		6.	+		
7.		+		7.		+	
8.		+		8.			+
9.		+		9.			+
10.	+			10.			+
11.		+		11.		+	
12.	+			12.			+
13.	+			13.			+
14.	+			14.		+	
15.	+			15.			+
Колич. оценка	8	7		Колич. оценка	1	5	9
Качеств. оценка	53%	47%	-	Качеств. оценка	7%	33%	60%

Показатели таблицы свидетельствуют о том, что «обратная связь» в экспериментальной группе осуществляется на более высоком и

качественном уровне, тогда как в контрольной группе усвоение материала низкое. Это означает, что студенты контрольной группы будут готовиться к ответу по тексту дома и сделают это на следующем занятии. И если учесть, что на следующем занятии в процессе индивидуального опроса ответят 5-6 студентов, включая и тех, которые уже рассказывали текст, принимали участие в выполнении упражнений и заданий к нему на предыдущем занятии, то становится очевидным, что контроль за качественным усвоением лингводидактической информации в контрольной группе, в лучшем случае, составляет 30-40%. В экспериментальной же группе путем создания условий полного контроля в соответствии с нашими рекомендациями определяется качественная и количественная сторона усвоения. Повторный индивидуальный опрос усвоенной информации на последующем занятии позволяет не только активизировать речевую способность обучающихся, но и улучшить качество их ответов.

В ходе эксперимента наблюдалась и такая картина: несмотря на то, что в экспериментальной группе та или иная информация усваивалась полностью на каждом занятии, со временем студенты стали забывать ранее усвоенную информацию на русском языке. Причиной тому, вероятнее всего, послужила активная речевая позиция родного языка и непрерывный поток информации, поступающей через его посредство, освобождало память для новой информации на этом языке. В этой связи возникала необходимость устранения негативного влияния родного языка и сохранения в памяти студентов усвоенной информации на изучаемом языке. Для сохранения активной позиции усвоенной информации в экспериментальной группе вместо индивидуального опроса проводился «комбинированный опрос», позволяющий предпринимать шаги, связанные с повторением и закреплением усвоенной информации. Такой подход позволял обеспечить участие в работе минимум 12-13 человек. Они рассказывали содержание 12-13 текстов, т.е. одного нового и 12 старых. Повторяя на каждом занятии усвоенные тексты, студенты экспериментальной группы восстанавливали в памяти забытые слова и предложения, хорошо усваивали новые.

Таким образом, опытное обучение показало, что в азербайджаноязычных группах медицинского вуза развитие речетворческих способностей обучаемых, формирование у них прочных речевых умений и навыков может осуществляться значительно эффективнее по рекомендуемой нами технологии. Более того, при таком подходе представляется возможным значительно повысить уровень владения профессиональной речью и тем самым способствовать повышению подготовки будущих медиков к профессиональной деятельности. Основные положения диссертационного исследования изложены в 12 публикациях, которые нашли отражение на страницах республиканских и зарубежных изданий.

1. Психоллингвистика и вопросы обучения иноязычной речи в вузе // Материалы XXXVII международной научно-методической конференции. Полтава, 2012, с. 250-253
2. Изучение текстов культуры как фактор межкультурной коммуникации // *Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. III Beynəlxalq elmi konfransın materialları*, Bakı, 2012, 2-5 may, s.675-677
3. Некоторые аспекты обучения устному вербальному общению на русском языке // *Pedaqoji Universitetinin xəbərləri*, Bakı, № 4, с.426-429
4. Этнокультурный компонент в содержании обучения русскому языку как иностранному // *Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII respublika elmi konfransın materialları*, Bakı, 2013, s. 205-206
5. Ценностная ориентированность текстов как важный принцип при их отборе в учебных целях // *Humanitar elmlərin aktual problemlərinin öyrənilməsi*, Bakı, 2013, № 3, с. 331-337
6. Роль и место учебного текста в содержании обучения русскому языку как иностранному (РКИ) // *Вестник Черкасского университета имени Б.Хмельницкого.Черкаси*, 2015, №28 (361), с. 95-101
7. Институциональные особенности обучения иноязычной речи в неязыковом вузе // Материалы V Международной научно-практической интернет-конференции. Полтава, 2013, с.112-114
8. Профессионально-ориентированные тексты как важное условие овладения русской речью студентами-азербайджанцами в

- медицинском вузе // Bakı Universitetinin xəbərləri. Bakı, №2, 2014, с.118-123
9. Вопросы обучения речевой коммуникации на русском языке // Материалы XXXIX Международной научно-методической конференции. Полтава, 2014, с.111-114
 10. Новое содержание обучения русскому языку как иностранному в Азербайджане // Материалы VI Международной научно-практической интернет-конференции. Полтава, 2014, с.161-163
 11. Текстобразующая роль сравнения // Xəbərlər. Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu. Bakı, 2015, №4, с.92-98
 12. Работа над текстом в перспективе развития профессиональной речи студентов - медиков на занятиях русским языком как иностранным (РКИ) // BSU, Elmi əsərlər (ictimai-siyai seriyası). Bakı, 2015, №1, с.
 13. Вопросы отбора и презентации медицинских текстов в учебных целях // Вестник Московского государственного областного университета. Педагогика. Москва, 2016, №2, с. 93-101

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ**

Əlyazma hüququnda

OFELİYA XƏLİLOVA CƏLAL qızı

**MƏTN ALİ TİBB TƏHSİLİ MÜƏSSİSƏSİNDƏ RUS DİLİNİN
XARİCİ DİL KİMİ TƏDRİSİ MƏZMUNUNUN VACİB
KOMPONENTİ KİMİ**

**5801.01 – Təlim və tərbiyə nəzəriyyəsi və metodikası
(rus dilinin tədrisi metodikası)**

**Pedaqogika elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilən dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

BAKİ-2017

Dissertasiya Bakı Slavyan Universiteti Rus dili və onun tədrisi
metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
Aida Heybət qızı ŞAHBAZOVA

Rəsmi opponetlər: pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
Seyran Salam oğlu MIRZƏYEV

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İzzət Arif oğlu ƏFƏNDİYEV

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xarici
dillər və onların tədrisi metodikasına kafedrası

Müdafiə « ___ » yanvar 2018-ci il saat ___-da Bakı Slavyan
Universitetinin nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların
müdafiəsini keçirən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında
keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1014, Bakı şəhəri, S. Rüstəm küç., 33.

Dissertasiya ilə BSU-nun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « ___ » dekabr 2017-ci ildə göndərilmişdir.

**D.02.71 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi**

filologiya üzrə elmlər doktoru,
dosent **N.Ş.MƏMMƏDOV**

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Təhsilin istənilən cəmiyyətdə strateji resurs kimi nəzərdən keçirilməsi təhsil prosesində keyfiyyətə yenidənqurmaların həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman keyfiyyət dərəcəsini bu və ya digər fənn üzrə bilik, bacarıq və vərdişlərin kəmiyyəti ilə deyil, məzunların həyatı seçimə, müstəqil əməyə, sərbəst şəkildə qərarların qəbul edilməsinə hazırlığı ilə ölçülməlidir. Həm orta, həm də ali təhsilin yeni keyfiyyət dərəcəsi bu fəaliyyətin məzmun və prosessual tərəflərinin təşkilinə prinsipə yeni metodoloji yanaşma əsasında təmin edilir. Bu yanaşmada əsas diqqət nəticəyə yönəlir və bu da “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyası”nda və digər direktiv sənədlərdə vurğulanır. Bu problemin vacibliyi həm dil təlimi nəzəriyyəsi, həm də linqvodidaktika üzrə araşdırmalar sahəsində bir çox tədqiqatçıların əsərlərində qeyd olunur. Rus dilinin xarici dil kimi tədrisi ilə bağlı olaraq təhsilin keyfiyyətinin müəyyən edilməsi zamanı tədqiqatçılar təlim prosesinin müxtəlif tərəflərini nəzərdən keçirirlər və onların dəyişməsi bu prosesə əhəmiyyətli təsir edə bilər. Tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olan tərəflərdən təhsilin məzmunu, təlim-tərbiyə prosesinin reallaşdırılması formaları, təlimin metod və texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi, təhsil alanlar arasında qarşılıqlı təlim münasibətlərinin müxtəlif formaları - əməkdaşlıq, qrup şəklində iş, həmçinin mətnin də daxil olduğu təlim vasitələrini qeyd etmək olar (M.A.Botvenko, İ.L.Bim, A.L.Berdiçevski, M.N.Vyatyutnev, Q.D.Qalskova, N.İ.Göz, S.K.Folomkina, A.E.Şahbazova, M.T.Tağıyev, L.Q.Vəkilova, S.S.Mirzəyev, A.O.Osmanzadə və s.). Təhsilin keyfiyyəti onun məzmununun düzgün müəyyən edilməsindən asılıdır. Məzmunun komponentləri isə linqvistik (fonetik, leksik və qrammatik) və ekstralingvistik (nitq mövzuları və şəraiti, həmçinin mətn) informasiyadan ibarətdir. Rus dili üzrə təlim fəaliyyətinin son məqsədi bu dildə nitq bacarıqları və vərdişlərinin formalaşdırılmasıdır ki, bu da təhsilin məzmunu ilə bağlı olan həmin komponentlərin mənimsənilməsini şərtləndirir.

Rus dilinin xarici dil kimi tədrisi ilə bağlı olan metodika elmində mətn ənənəvi olaraq təlimin əsas vahidi və vasitəsi hesab olunur (M.T.Tağıyev, L.Q.Vəkilova, S.S.Mirzəyev, A.O.Osmanzadə, Q.D.Hüseynzadə, D.İ.İsmaylova, Ç.A.Bədəlov, V.Q.Kostomarov və başqaları). Lakin mətnin təhsilin məzmununda vacib komponent kimi nəzərdən keçirilməsi müasir

linqvodidaktikada çox perspektivli istiqamətə çevrilir. Linqvodidaktikada mətnin bu tərəfinin kifayət qədər öyrənilməsi, həmçinin rus dilinin xarici dil kimi tədrisi zamanı mətn seçimi və təqdimatı üzrə vahid iş sisteminin yaradılması zərurəti tədqiqat üçün bu mövzunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın obyektı rus dilinin xarici dil kimi tədrisi məzmununun vacib komponenti kimi mətnin linqvodidaktik xüsusiyyətləri, **predmeti** isə ali təhsil məktəblərində rus dili məşğələlərində tələbələrin nitqurma bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün mətnin imkanlarıdır.

Tədqiqatın məqsədi ali təhsil müəssisələrində rus dilinin xarici dil kimi tədrisində mətnin statusunun müəyyən edilməsi və tələbələrin tədris olunan dildə nitqurma bacarıqlarının formalaşması və inkişafı məqsədilə mətn seçimi və təqdimatının optimal yollarının üzə çıxarılmasından ibarətdir.

İşçi fərziyyə ondan ibarətdir ki, azərbaycandilli tələbələrdən ibarət qruplarda peşə üzrə nitqurma bacarıqlarının formalaşdırılması, onlarda davamlı kommunikativ bacarıq və vərdişlərin aşılınması aşağıdakı tələblər nəzərə alınmaqla daha səmərəli həyata keçirilə bilər: 1) rus dilinin xarici dil kimi tədrisi üzrə məzmunun müəyyən edilməsi zamanı material seçimi linqvodidaktik prinsiplər əsasında aparılmalı və təlim prosesində peşə yönümlü mətnlərdən sistemli şəkildə istifadə edilməlidir; 2) peşə üzrə rus dili nitqinin təlimi prosesi mətn haqqında elmi əsaslandırılmış linqvistik və ekstralingvistik məlumatlar minimumu ilə təmin edilməlidir; 3) məşğələlərdə ixtisas üzrə (tibbi ixtisas) mətnlərin kompleks linqvistik təhlilinin müxtəlif vasitələri istifadə olunur.

Tədqiqatın **metodoloji bazasını** insanın fərd kimi hərtərəfli inkişafı, təfəkkürün xüsusi hadisəsi kimi dil haqqında dilçilər, didaktiklər, psixoloqlar və metodistlərin əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın **vəzifələri**: 1) müasir linqvodidaktikada, psixologiyada və dilçilikdə tədris məqsədləri üçün mətnin təlimin bir komponenti kimi öyrənilmə səviyyəsini müəyyən etmək; 2) rus dilinin xarici dil kimi tədrisi məzmununun komponentlərinin qarşılıqlı asılılığını nəzərdən keçirmək (fonetik, leksik, qrammatik vahidlər, nitq mövzuları və şəraiti, həmçinin mətn); 3) rus dili məşğələlərində peşə yönümlü mətnlərin seçim və təqdimatı prinsiplərini müəyyən etmək; 4) azərbaycandilli tələbələrdən ibarət qruplarda rus dili üzrə bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması üçün mətn üzərində etibarlı iş sistemi hazırlamaq; 5) tövsiyə edilən

sistemin tibb universitetində eksperimental təlim zamanı sınaqdan keçirmək.

Tədqiqat metodları: 1) nəzəri metod; 2) sosial-pedaqoji metod; 3) empirik və eksperimental metodlar; 4) statistik-riyazi metod.

Tədqiqatın **elmi yeniliyi** ondan ibarətdir ki, burada ilk dəfə: 1) tədqiqat işi ilə məhdudlaşan psixoloji, pedaqoji və linqvodidaktik ədəbiyyatın təhlili, həmçinin bu sahədə xüsusi tədqiqatlar əsasında mətnin rus dilinin xarici dil kimi tədrisinin məzmununda vacib komponent kimi linqvodidaktik statusu müəyyən edilmişdir; 2) tələbələrin rus dilində bütün növ nitq fəaliyyətləri ilə qarşılıqlı əlaqədə nitqurma bacarıqlarının inkişafı nəzərə alınmaqla peşə yönümlü mətnlərin kompleks istifadəsinin rəşional sisteminin yaranması üçün didaktik şərtlər üzə çıxarılmışdır; 3) tibb universitetində rus dilinin xarici dil kimi eksperimental tədrisi əsasında tələbələrin gələcək peşəsinə uyğun olaraq sahə və şəraitlər konkretləşdirilmişdir.

Tədqiqatın **nəzəri əhəmiyyəti** peşə sahəsində ünsiyyətə istiqamətlənmiş təlimin məzmununda başlanğıc mövqələrin elmi baxımdan müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bura kommunikativ təlimin bütün tərkib hissələrinin seçimi meyarlarının müəyyən edilməsi, rus dilinin xarici dil kimi təlimi məzmununun seçilmiş komponentlərindən istifadə etməklə təlim fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağılı olan metodik tövsiyələrin hazırlanması; dərslinin məzmun seçiminin, onun komponentlərinin təşkilinin, rus dilinin xarici dil kimi tədrisinin forma və vasitələrinin hazırlanması zamanı təlim üsulları və xüsusi çalışmaları nəzəri əsaslandırılması daxildir.

Tədqiqatın **praktik əhəmiyyəti** aşağıdakılardan ibarətdir: 1) rus dilinin xarici dil kimi tədrisinin tərkib hissəsi olan mətnin tədqiqi təlim prosesində onun seçimi və təqdimatına kompleks yanaşmanı tətbiq etməyə, məşğələlərdə tələbələr tərəfindən onun mənimsənilməsi və yenidən istifadəsi səviyyəsini izləməyə, kommunikativ bacarıq və vərdislərin formalaşmasının mərhələliyi, həmçinin nitq fəaliyyətinin növlərinin (dinləmə, danışma, oxuma və yazma) kompleks inkişafı üzərində nəzarəti həyata keçirməyə imkan verir; 2) mətnin seçimi və təqdimatı üzrə hazırlanmış iş texnologiyası rus dilinin xarici dil kimi tədrisi üzrə metodik təlim komplekslərinin təkmilləşdirilməsi üçün istifadə oluna bilər.

Müdafiəyə çıxarılan **müddəalar** aşağıdakı şəkildə formalaşdırılır:

1. tibb təhsili alan tələbələrin rus dilində peşə ünsiyyəti üzrə uğurlu hazırlığı rus dilinin xarici dili kimi tədrisi üçün müəyyən edilən məzmunundan birbaşa asılıdır. Bu təlim tədris məqsədlərinə uyğun olmalı, dövlətin sosial sifarişi ilə müəyyən olunmalı və məqsədlərə uyğun olaraq seçilən mətnləri birləşdirməlidir;
2. mətn özündə ünsiyyətin mövzu və şəraitini birləşdirən təlimin tərkib hissəsi kimi, həmçinin dil və ölkəşünaslıq materialları tələbələrdə müxtəlif üsullar və bunun üçün hazırlanan çalışmalar vasitəsilə reallaşan zəruri biliklərin, nitqurma bacarıqlarının, həmçinin intellektual qabiliyyətin formalaşması üçün müvafiq keyfiyyətə malik olmalıdır.

Tədqiqat nəticələrinin **aprobasiyası** elmi nəşrlərdə dərc olunmuş məqalələr, respublika və universitetlərarası konfranslarda, Azərbaycan Tibb Universitetinin xarici dillər kafedrasının iclaslarında məruzə və məlumatlar, həmçinin bir sıra fakültələrdə azərbaycandilli qrupların tələbələri ilə rus dili dərsləri zamanı yoxlama formasında həyata keçirilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi. Dissertasiya giriş, iki fəsil və onların yekunları, həmçinin nəticə və 169 adda istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 131 kompüter səhifəsindən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiqatın mövzu seçimi, onun aktuallığı əsaslandırılır, obyekt və predmeti müəyyən edilir, işçi fərziyyə formalaşdırılır, tədqiqatın məqsədi, vəzifələri və metodları müəyyən edilir, elmi yeniliyi və praktik əhəmiyyəti göstərilir, müdafiyyə çıxarılan müddəalar qeyd olunur.

“Rus dilinin xarici dil kimi tədrisində mətndən istifadənin elmi əsasları” adlı **birinci fəsildə** rus dilinin xarici dil kimi tədrisində mətnin linqvodidaktik kateqoriya kimi öyrənilməsi ilə bağlı problemlər, təlim mətninin tədris məzmununda rolu və yeri nəzərdən keçirilir, həmçinin təlim mətninin öyrədici imkanlarının reallaşdırılmasını şərtləndirən metodik-təlim ədəbiyyatı tədqiq edilir.

Bununla əlaqədar qeyd edilir ki, mətnin tələbələrdə nitqurma bacarıqlarının formalaşdırılması baxımından tədqiqi dilçilik, psixolinqvistika və metodika sahələrində bir sıra xarici və yerli tədqiqatçıların əsərlərində əks olunmuşdur: K.M.Abdullayev,

A.E.Babaylova, L.Q.Vəkilova, İ.R.Qalperin, Q.V.Kolanski, A.A.Leontyev, L.M.Loseva, S.S.Mirzəyev, A.O.Osmanzadə və başqaları.

Dilçiliklə bağlı ədəbiyyatda mətnə aid müxtəlif əlamətlər qeyd olunmuşdur: informativlik, bütövlük, əlaqəlilik, tamlıq və s. Mətnin əsas əlamətləri əlaqəlilik və bütövlükdür. Əlaqəlilik təkrarlıqda özünü bürüzə verir. Onun bir sıra növləri vardır: mətnin birplanlı vahidlər və işarələri səviyyəsində, leksik əlaqə, semantik-sintaktik əlaqə və qrammatik əlaqə¹⁴.

Bu əlaqə növləri mətnə nisbi olaraq bir-birindən ayrılıqda mövcud olsa da daim aşkar edilir¹⁵.

Məna bütövlüyü temanın vahidliyi ilə bağlıdır və mətnin “məna nüvəsində” ifadə olunur. Temanın ifadə üsulları “fövqəlifadə birləşmələri” və ya “mürəkkəb sintaktik bütövlər” adlandırılan ifadələrdə, həmçinin bu ifadələrin sərbəst cümlələrində reallaşdırılır. Belə ifadələrin bir hissəsi müəyyən temanı təqdim edir və sonrakı ifadələrdə bu mövzu açıqlanır, ya da bir tema bağlanır və digərinə keçid edilir. Fikrin mətnə hərəkəti bu formada baş verir – məlum haldan naməlum hala, köhnədən yeniyə doğru.

Əlaqə və bütövlük əlamətləri inteqrasiya və bitmişlik əlamətləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olur. Birincisi mətnin bütövlüyü təmin etmək üçün onun hissələrini birləşdirir, ikincisi isə mətni şaquli xətt boyu birləşdirir və müəllifin konseptual mövqeyini ifadə etməyə imkan verir və mətnin hissələri arasında bunun üçün lazım olan səbəb-nəticə vasitələri seçir.

Mətnin əsas xüsusiyyətləri sırasına həmçinin onun xarici və daxili formalarının birliyini aid etmək lazımdır. Bu, müəllifin düşündüyü tərzə uyğun olaraq mətnin məzmununun ötürülməsini həyata keçirilən dil vasitələrində reallaşır. “... bu, birbaşa qavramaya yönəlmiş, dərk edilməli və başa düşülməlidir”¹⁶.

Qeyd olunanlar onu göstərir ki, mətn təhlilinin təşkilati başlanğıcı qismində nəinki təlim praktikasında müəyyən edilmiş funksional-məna nitq növləri (təsvir, hekayət və mühakimə), həm də ətraf aləmi əks etdirən müxtəlif üsulların əlamətləri istifadə oluna bilər.

¹⁴ Лукин В.А. Художественный текст: основы теории и элементы анализа. Москва: Ось-89, 1999.

¹⁵ Бедалов Ч.А. Этнокультурный компонент в преподавании языковых дисциплин в контексте глобализации// Тагиевские чтения. Баку, 2004, с. 494

¹⁶ Новиков Л.А. Художественный текст и его анализ. Москва, 2007, с.5.

Adi mətndən fərqli olaraq təlim mətni xüsusi emal edilir və buna görə də “onun dəqiq xarici və daxili strukturu olmalı, semantik baxımdan birmənalı olmalıdır”¹⁷. Təlim mətni məşğələlərdə ilk növbədə didaktik material kimi istifadə olunur və bu da kommunikativ fəaliyyət yanaşması ilə şərtlənir. Buna görə də mətn informasiyanı oxumaq, dərk etmək və anlamaq üçün rahat olmalı, orada həmin an öyrənilən qrammatik material əks olunmalı və tanış olmayan leksika ilə yüklənməməlidir.

Təlim mətninin dəyərliliyi baxımından metodika elmində onun tələbələrə fərdi keyfiyyətlərin formalaşmasına şərait yaradan üç funksiyasından bəhs edilir (öyrədici, inkişaf etdirici və tərbiyəvi). Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, təhsil prosesi ilə bağlı əsas tendensiyalardan biri təhsil kurikulumlarının ölkənin sosial və iqtisadi inkişafının tələbləri və prioritetləri ilə koordinasiya edilməsidir.

Azərbaycan Respublikasında tibbi kadrların hazırlanması ölkənin strateji inkişafının konseptual müddəaları nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Bununla əlaqədar olaraq rus dilinin xarici dil kimi tədrisi daha çox pragmatik əhəmiyyət kəsb edir, çünki belə yanaşma zamanı ünsiyyətin peşə-təlim (tibbi) sahəsinə aparıcı yer verilir. Dissertasiyada peşə yönümlü mətn ilk növbədə rus dilinin xarici dil kimi tədrisinin vacib komponentidir.

Müasir linqvodidaktikada xarici dilli auditoriyada dil, xüsusən də peşə yönümlü dil təliminin məzmununun müəyyən edilməsindəki yanaşma həm əcnəbi, həm də yerli tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur: T.Ağahüseynova, İ.L.Bim, N.D.Qalskova, N.İ.Göz, B.A.Lapidus, R.K.Minyar-Beloruçova, İ.P.Sevbo, Q.V.Romanova, A.N.Şukina və s.

Ənənəvi olaraq hesab edilir ki, rus dilinin xarici dil kimi tədrisinin məzmununa linqvistik, psixoloji, metodoloji, sosiolinqvistik və sosiomədəni komponentlər daxildir¹⁸.

Xarici dil mühitində dil təliminin məzmunu çox vacib vəzifədir, çünki o, nəinki tələbələrin bu keyfiyyət və bu səviyyədə mənimsəməli olduqları

¹⁷ Османзаде А.О. Методика обработки и презентации учебных текстов (на занятиях русским языком в нерусской аудитории). Баку, 2002, с.13.

¹⁸ Дымарский М.Я. РКИ на продвинутом этапе: основы русской текстовой компетенции // Русский язык за рубежом, 1997, № 1-2; Китайгородская Г.А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам. Москва, 1982.

məcmu ilə, həm də bu prosesin tələbələrə necə və hansı formada təqdim olunmasının müəyyən edilməsi ilə uzlaşır¹⁹.

Azərbaycan Tibb Universitetində qüvvədə olan rus dili proqramına görə, təlim məzmunu beynəlxalq tövsiyələrə uyğun şəkildə qurulmalı, tibb sahəsində milli standartlara cavab verməli, təlimdə dəqiq müəyyən edilmiş məqsədlərə yönəlməli, peşəkar və təlim xarakterli bacarıqlara əsaslanmalı, tələbələrin əvvəlki təcrübəsini, dilin öyrənilməsi zamanı onların tələblərini diqqətdə saxlamaqla təlimdə ardıcılığı nəzərə almalı, özündə peşəkar, akademik və pragmatik istiqamətləri ehtiva etməli, təşkili və strukturuna görə modul kimi olmalıdır²⁰.

“Təlim məzmunu” anlayışına müxtəlif yanaşmaların olması fonunda biz Q.D.Hüseynzadənin fikrinə üstünlük veririk. Burada əvvəlcə kommunikativ aspekt (ünsiyyətin tematikası və şəraiti), sonra linqvistik aspekt (mətn və “dil ləvazimatları”) göstərilir və sonda isə bu iş prosesual və psixofizioloji (tələbələrin xarici dili öyrənərkən əldə etməli olduğu bilik, bacarıq, vərdislər) aspektlərlə başa çatır²¹.

Qərb və Rusiya linqvodidaktlarından fərqli olaraq (T.Hutchinson, A.Waters, i.L.Bim) Azərbaycan tədqiqatçıları L.Q.Vəkilova, S.S.Mirzəyev, A.E.Şahbazova hesab edirlər ki, təlim məzmunu ilə bağlı komponentlərin seçimi zamanı tələbələrin ehtiyaclarının təhlilinin nəticələrini nəinki mövzu seçimi mərhələsində, həmçinin təlim məzmununun təqdimatı mərhələsində də nəzərə almaq lazımdır.

Qeyd olunanlar onunla şərtlənir ki, rus dilinin xarici dil kimi tədrisi zamanı dil vasitələrinin seçimi prinsipi “dildə deyil, ondan kənar, cəmiyyətin təşkilində, cəmiyyətin hansı vəziyyəti tipik hesab etməsində və cəmiyyətin insandan belə tipik vəziyyətlərdə necə davranmasını tələb etməsindədir”²².

¹⁹ Лapidус Б.А. Проблемы содержания обучения в языковом вузе. Москва: Высшая школа, 1986, м.5.

²⁰ Программа по русскому языку для Азербайджанского медицинского университета. Баку, 2005.

²¹ Гусейнова В.М. Обучение профессиональной диалогической речи студентов национальных групп вуза (в процессе изучения практического курса русского языка): Автореф. дис...канд.пед.наук. Москва,1988.

²² Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. Изд. 2-е, перераб. Москва: Просвещение, 1975, с.202.

Azərbaycan Tibb Universitetinin müalicə-profilaktika fakültəsi üçün hazırlanan dərş vəsaitinin²³ konsepsiyası belə bir anlayışa əsaslanmışdır ki, mətnin strukturu onun mənası ilə nizamlanır, onun məzmununun kökündə isə tema dayanır ki, bu da “kommunkiasiya predmeti olan qeyri-linqvistik reallığın müəyyən parçası”²⁴ kimi qəbul olunur.

Mətnlərin tədqiqi zamanı müəyyən edilmişdir ki, nəzərdən keçirilən isimlər ən müxtəlif mənalara malik ola bilər: predmetlik (*клетка, минерал, атом, микроб, вирус, кариес* və s.), təbiət prosesləri ilə bağlı olan prosesual mənə (*испарение, ассимиляция, воспаление, рост, дыхание* və s.), “istehsalatla” bağlı mənə (*спайка, укол, бурение, обследование, чистка, промывка* və s.), tarixi proseslə bağlı mənə (*эволюция органического мира, развитие отечественной медицины*), idraki proseslə bağlı (*открытие лекарства, экспериментальное изучение эмбрионального развития, первые наблюдения и исследования клетки* və s.). Belə təsnifat aşağıdakı elmi mətn növlərinin üzə çıxarılmasına əsas vermişdir: əşyalar haqqında mətnlər («Лекарство», «Почки», «Хромосомы», «Клеточное ядро»), təbiət prosesləri haqqında mətnlər («Фотосинтез», «Спайка», «Перелив крови», «Промывка кишек»); əlamətlər haqqında mətnlər («Окисленность элементов», «Раздражаемость», «Свёртываемость крови», «Понятие о влажности воздуха»), insanın tədqiqat fəaliyyəti haqqında mətnlər (Методы изучения наследственности человека», «Изучение обмена веществ методом меченых атомов», «Открытие нейтрона»), əlaqə və münasibətlər haqqında mətn («Влияние различных факторов на скорость химической реакции», «Связь между свойствами лекарств и методом лечения больного», «Зависимость сопротивления организма от среды»).

Azərbaycan Tibb Universitetinin xarici dillər kafedrasında hazırlanan və müxtəlif fakültələrdə təhsil alan azərbaycandilli tələbələrin rus dili təlimlərində istifadə edilməsi üçün nəzərdə tutulan xüsusi mətnlərin məzmun strukturunun detallı təhlili dissertasiyada əks olunan mövzuların geniş açıqlanması sxemləri əsasında həyata keçirilir.

²³ Халилова Т.А. и др. Занимательный русский язык. Баку: Нурлан, 2007.

²⁴ Абдуллаев К.М. Проблемы синтаксиса простого предложения в азербайджанском языке. Баку: Маариф, 1983, с.56.

“Azərbaycandilli qruplarda tələbələrin nitqurma qabiliyyətlərinin inkişafı ilə bağlı təlim mətnlərinin istifadəsi texnologiyası” adlı ikinci fəsildə tibb ixtisası əsasında tələbələrin nitqurma qabiliyyətlərinin inkişafı üzrə işin qurulmasının xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir, gələcək tibb işçilərinin rus dili təlimi prosesində mətnlərin istifadəsinə kompleks yanaşma təsvir edilir, məndən istifadə etməklə ali tibb təhsilli tələbələrin rus dili nitqinin inkişafı üzrə texnologiyanın eksperimental tədqiqinin nəticələri təqdim olunur.

Bununla əlaqədar qeyd olunur ki, müasir linqvodidaktikada nitq, bir tərəfdən, proses, digər tərəfdən, hər hansı informasiyanın ötürülməsi üçün vasitə kimi izah edilir. Buna görə də nitq vahidi qismində elə bir vasitə qəbul olunur ki, o, bitmiş ifadədən ibarət olsun. Bununla əlaqədar olaraq dilin tədqiqi nəzəriyyəsində nitq vahidi kimi cümlə yox, mətn götürülür.

Azərbaycandilli auditoriyada peşəkar rus dili nitqinin öyrənilməsi üçün nəzərdə tutulan təlim mətnləri funksional üslubun nümunəsi, monoloji və dialoji nitq kimi çıxış edir, özəl ifadələrin qurulması üçün əsas rolunu oynayır. Buna görə də mətn bizim anlayışda nəinki təlimin komponenti, həm də rus dilinin xarici dil kimi tədrisində vacib vasitədir.

Təcrübə göstərir ki, tələbələrin kommunikativ qabiliyyətlərinin formalaşmasına təsir edən məndəki informasiyanı səmərəli şəkildə qavranılması və dərkinə aşağıdakı iş növləri təsir edə bilər: 1) geniş cavab almaq üçün mətnə görə suallar hazırlamaq; 2) məzmununa görə cavablar almaq üçün mətnə uyğun suallar qoymaq; 3) müxtəlif plan növləri tərtib etmək (sual-cavab, adlandırma, tezis və s.); 4) müxtəlif vəziyyətlərə uyğun olaraq mətn üzrə dialoqların qurulmasında iştirak etmək; 5) müəllimin tapşırığına əsasən məndə lazımi informasiyanı tapmaq; 6) nəqləmənin müxtəlif növlərini tətbiq etmək (ətraflı, qısa və s.).

Mətn üzərində iş zamanı mənimsənilməsi lazım olan leksikanın, cümlədəki söz və söz birləşmələrinin qrammatik istifadə xüsusiyyətlərinin yaddaşa həkk edilməsi üzərində iş aparılır.

Məndən istifadəyə kompleks yanaşma metodikası L.S.Vıqotski, A.A.Leontyev, İ.A.Zimney, P.Y.Qalperin və başqalarının tədqiqatlarında formalaşmış fikirlərə əsaslanır. Onların əsərlərində əks olunan fərdi yanaşma nəzəriyyəsinə görə, tələbə - onun motivləri, məqsədləri, psixoloji ağıl quruluşu ön plana çıxarılır, yəni təlim fəaliyyəti zamanı müəllimin diqqət mərkəzində olmaqla tələbə şəxsiyyət kimi formalaşır.

Tərəfimizdən təklif edilən metodiki konsepsiyanın fərqləndirici xüsusiyyətləri aşağıdakılardır: 1) nitq fəaliyyətinin məhsulu kimi mətn mühüm hesab olunur; 2) eyni zamanda bütün nitq fəaliyyəti növlərinin inkişafı təmin edilir; 3) təlim prosesi hər bir konkret məşğələdə müəyyən edilən zaman çərçivəsində nitq fəaliyyəti növlərinin ardıcıl olaraq inkişafında reallaşır; 4) Nitq fəaliyyəti növlərinin təlimi xüsusi seçilmiş mətnlər əsasında aparılır, bu materiallardan konkret linqvistik material əldə edilir ki, bu da həmin fəaliyyətin reallaşdırılması üçün baza rolunu oynayır (fonetik, leksik, sözdüzəldici və qrammatik); 5) mətnlə işə başlamaq üçün xüsusi olaraq hazırlanmış kompleks çalışmalardan istifadə olunur ki, bunlar tələbələrin nitqurma qabiliyyətlərinin inkişafı üzrə hərəkətlərin məqsədyönlüyünü təmin edir. Belə yanaşma ona əsaslanır ki, “çalışmaların sistemliliyi onların uğurlu olmasının birinci və əsas şərtidir və bu sistemliliyin çatışmazlığı çoxsaylı və uzunmüddətli çalışmaların çox pis nəticələr verməsinin əsas səbəbidir”²⁵.

Tibb ixtisası üzrə peşə yönümlü mətn üzərində tövsiyə edilən iş sistemi tələbələr tərəfindən linqvistik və ölkəşünaslıq informasiyasının istifadəsini nəzərdə tutur. Bu zaman bütün fəaliyyət çalışmalarla mərhələli iş üzərində həyata keçirilir və bu çalışmaların hər birində müxtəlif məqsədlərin yerinə yetirilməsi tələb olunur. Bəzi çalışmalar məzmununa görə linqvistik vahidlər və nitq nümunələri arasındakı fərqləndirməyə, mətnə onların tanınmasına, onların dərkinin məşqinə, müxtəlif struktur materiallarının (sözdüzəldici elementlər, feilin növ-zaman formaları və s.) mənimsənilməsinə, “ehtimal proqnozlaşdırma” kimi vacib psixoloji mexanizmin formalaşdırılması üçün dil fəhminin aşılmasına yönəlmişdir.

Digər çalışmalar mətndən informasiyanı əldə etmək, müxtəlif dil materialları olan mətnin struktur vahidlərini transformasiya etmək bacarığı ilə bağlı olan müxtəlif üsulların istifadəsinə yönəlmişdir.

Üçüncü növ çalışmalar tələbələrdə mətnin əsas məzmunu və mənalarına aid olan elementləri aşkar etmək qabiliyyətinin formalaşdırılmasına istiqamətlənmişdir.

Təklif edilən texnologiyanın rasionallığı və səmərəliliyi təsdiqləyici və praktik təlim mərhələlərindən ibarət olan eksperimental tədqiqat əsasında müəyyən edilmişdir.

²⁵ Uşunski K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: Azərənəşr, 1953, s.250.

Faktların təsdiqlənməsi səviyyəsində aparılan təsdiqləyici eksperiment tələbələrin ünsiyyət zamanı nitq bacarıqlarının ilkin səviyyəsi, peşəkar səviyyədə rus dilinə yiyələnməklə bağlı təhsilin davam etdirilməsi və özünütəhsilə olan motivasiya ilə şərtlənmişdir. Peşəkar nitqin formalaşmasını göstərən amillər kompleksinə biz a) linqvistik və b) kommunikativ xarakterli tapşırıqların həll edilməsini nəzərdə tutan iki komponenti daxil etmişik.

Eksperimentdə 147 nəfər iştirak etmişdir. Bura müalicə-profilaktika, stomatologiya, pediatriya və əczaçılıq fakültələrinin I və II kurslarının altı qrupunun tələbələri daxildir. Təsdiqləyici eksperimentin hazırlanması prosesində tərəfimizdən tələbələrin peşəkar rus dili nitqinə yiyələnmə dərəcəsini müəyyən etmək üçün linqvodidaktik ədəbiyyata istinadla meyarlar da müəyyən edilmişdir. Burada mətnin məzmunu (nitq ünsiyyətinin əsas keyfiyyətlərindən biridir) bir sıra göstəricilərlə müəyyən edilir: mətnin həcmi (mikromövzuların sayı), mikromövzuların genişliyi, məntiqlilik, hissələr arasında əlaqə, bitkinlik²⁶. Sözlərin sayına uyğun olan qiymətlər növbəti formada bölüşdürülmüşdür: 250 və daha çox – 4 (yüksək səviyyə), 190-250 – 3 (orta), 130-190 (zəif).

Təsdiqləyici eksperimentin nəticələri göstərmişdir ki, birinci kurs tələbələrinin çox hissəsinin nitq hazırlığı aşağı səviyyədədir. Tələbələrin yol verdiyi nitq səhvləri sırasına ifadənin kommunikativ məqsədə və nitq predmetinə uyğun olmamasını, nitq obyektinin məzmununun və mövzusunun tam açıqlanmaması, həmçinin onların natamamlığı, mətnin strukturu və kompozisiyasının pozulması, danışığın məntiqi ardıcılığı və əlaqəliliyinin pozulması, cümlələr arasında məna əlaqələrinin, frazalar arasında müxtəlif vasitələrin istifadəsində səhvlər və çatışmazlıqlar, dil vasitələrinin normativ istifadəsində səhvlər, ifadənin nitq janrına uyğun olmaması, müxtəlif üslub vasitələrinin əsassız şəkildə qarışdırılması aiddir.

Bu kommunikativ problemlər ünsiyyət prosesini çətinləşdirir, onu qeyri-səmərəli edir. Tələbələrin ən çox çətinlik çəkdiyi məqam mətnlərin qurulması və terminlərin istifadəsi olmuşdur.

Müəllimlər arasında sorğular, tələbələrin anketlərə və testlərə cavabları, həmçinin şəxsi pedaqoji iş təcrübəsi bizə ehtimal etməyə imkan

²⁶ Бим И.Л. Ключевые проблемы теории учебника: структура и содержание // Содержание и структура учебника русского языка как иностранного. Москва: Русский язык, 1981, с. 43-60.

verdi ki, gələcək tibb işçilərinin peşəkar nitqinin formalaşması təlim prosesində peşə yönümlü mətnlər əsasında xüsusi hazırlanmış texnologiyadan istifadə etdikdə səmərəli ola bilər.

Bununla əlaqədar olaraq eksperimentin ikinci mərhələsində praktik təlim təşkil edilmişdir. Bu təlim müalicə-profilaktika, pediatriya, əczaçılıq və stomatoloji fakültələrdə aparılmışdır. Təlim bu fakültələrin I və II kurslarında dörd il ərzində aparılmışdır (2011/2012, 2012/2013, 2013/2014, 2014/2015 tədris illəri). Praktik təlimin vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir: 1) təlim məqsədləri üçün mətnin öyrənilmə səviyyəsini müəyyən etmək; 2) rus dilinin xarici dil kimi tədrisində məzmun komponentlərinin qarşılıqlı təsirini nəzərdən keçirmək (fonetik, qrammatik vahidlər, mövzular, nitq şəraiti və mətn); 3) təlim fəaliyyətində peşə yönümlü mətnlərin seçimi və təqdimatı prinsiplərinin aşkar edilməsi; 4) azərbaycandilli qruplarda rus dili üzrə biliklərin formalaşdırılması və onların bu dildə nitq qabiliyyətlərinə yiyələnməsi üçün kifayət qədər etibarlı olan mətn üzərində iş sisteminin yaradılması; 5) Tibb universitetində rus dili dərslərində təklif edilən sisteminin işləkliyinə yoxlanılması; 6) “təlimin təbii gedişatına” riayət etməklə doğma dilin təsirinin aradan qaldırılması; 7) tələbələrin kommunikativ fəallığının intensivləşdirilməsi.

Eksperiment zamanı rus dilinin xarici dil kimi tədrisinin səmərəlilik və optimallıq mövqeyindən həll edilən bəzi “kənar vəzifələr” də yaranmışdır.

Azərbaycan Tibb Universitetinin müalicə-profilaktika, pediatriya, əczaçılıq və stomatoloji fakültələrində eksperimentin məqsədlərinin reallaşdırılması üçün rus dilini zəif bilən və ya rus dili nitqini anlayan, lakin bu dildə danışmayan tələbələrdən ibarət eksperimental qruplar yaradılmışdır. Eksperimentin vəzifəsi bir semestr ərzində bu tələbələrin nitq hazırlığı səviyyəsini digər qruplardakı tələbələrin hazırlıq səviyyəsinə çatdırmaqdan ibarət idi. Bununla bağlı olaraq tələbələrin fəal şəkildə söz ehtiyatının işlək leksika və konstruksiyalarla zənginləşdirilməsi, onların nitqlərinin avtomatlaşdırılması, həmçinin ixtisasa aid zəruri elmi terminlərin işlədilməsi prosesini sürətləndirməklə şifahi nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üzrə tapşırıqlar nəzərdə tutulmuşdur. Eksperiment aparılan qruplarda məşğələlərin keçirilməsi üçün linqvodidaktik material qismində bizim təlim materialları və təklif edilən təlim fəaliyyəti texnologiyası istifadə olunmuşdur. Eksperimental tədqiqatların gedişatı və nəticələrinin qeydiyyatı aparılmış və statistik göstəricilər üzrə gündəlik tərtib edilmişdir.

Tələbələrin davamiyyətinin nəzərə alınması ilə əlaqədar olaraq təklif edilən linqvodidaktik informasiyanın mənimsənilməsi üzrə aşağıdakı struktura malik olan gündəlik tutulmuşdur. Nümunə qisminə aşağıdakı cədvəl təklif olunur (bax: cədvəl 1).

Cədvəl 1

Mətlər	Azərbaycan Tibb Universiteti			Müalicəvi musiqi			Bizim kitabxana			Bizim yataqxana			Poçtda			Cərrahiyyə			Öd kisəsi			Çovdar				
	Ə	Y	M	Ə	Y	M	Ə	Y	M	Ə	Y	M	Ə	Y	M	Ə	Y	M	Ə	Y	M	Ə	Y	M		
Dava m. gös. tarixisi Jurnal üzrə siyahı																										
1.	+			+					+			+			+					+					+	
2.		+			+		+						+			+					+					+
3.			+		+				+		+			+			+			+		+				+
4.		+			+				+		+			+			+			+		+				+
5.		+			+		+					+		+			+					+				+
6.		+		+					+		+			+			+			+						+
7.			+		+				+			+		+			+			+		+				+
8.			+		+				+		+			+			+			+		+				+
9.		+			+		+					+		+			+			+		+				+
10.			+			+			+		+			+			+			+		+				+
11.		+			+				+			+		+			+			+		+				+
12.		+			+				+			+		+			+			+		+				+
13.			+			+			+			+		+			+			+	+	+				+
14.		+				+	+					+		+			+			+		+				+
15.		+				+			+			+		+			+			+		+				+
Kəmiyyət görə qiym.	-	10	5	2	9	4	4	5	6	1	8	6	1	5	9	2	9	4	1	8	7	-	14	1		

Keyf. görə qiym.	-	67%	33%	13%	50%	27%	27%	33%	40%	7%	53%	40%	7%	33%	60%	13%	60%	27%	7%	53%	47%	-	93%	7%
-------------------------	---	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	----	-----	-----	----	-----	-----	-----	-----	-----	----	-----	-----	---	-----	----

Qeyd: Ə – əla; Y – yaxşı; M – məqbul.

Məşğələlərin ənənəvi metodika üzrə aparıldığı kontrol qruplarından fərqli olaraq eksperiment aparılan qruplarda tələbələrin bacarıq və vərdişləri yeni mövzunun təqdim edilməsindən və mənimsənilməsindən dərhal sonra qiymətləndirilir (ənənəvi metodikaya əsasən, kontrol qruplarda yeni mövzu üzrə fərdi sorğu növbəti məşğələdə həyata keçirilir).

Jurnalın məzmunu ondan xəbər verir ki, təlim prosesinə cəlb edilən təlim materialları sisteməti əhəmiyyəti və informasiya bolluğunun müxtəlifliyi ilə fərqlənməlidir. Bununla bağlı olaraq tələbələrin biliklərinin linqvodidaktik informasiya ilə zənginləşdirilməsinə zərurət yaranırdı. Bu baxımdan əsas iş ev tapşırığına aid olurdu, ona nəzarət isə növbəti məşğələdə həyata keçirilirdi. Beləliklə, eksperiment aparılan qrupda tələbələrin nitqurma bacarığının aktivləşdirilməsi və mənimsənilən linqvodidaktik materialın mükəmməl səviyyəyə qədər yiyələnməsi üzrə iş aparılmışdır.

Birinci və sonrakı sorğuların nəticələrinin müqayisəsi, həmçinin hər bir tələbənin nitqinin inkişafı və fəallığının nəzərə alınması üçün fərdi kartoçka tutulmuşdur.

Eksperiment aparılan qruplardakı tələbələrin davamiyyətinin nəticələri kontrol qruplardakı nəticələrlə müqayisə olunmuşdur.

Eksperimental və kontrol qruplarda nitq fəallığı, həmçinin səmərəliliyin müqayisəsi tələbələrin davamiyyət kartoçkası üzrə müəllimlərin gündəliklərindəki qeydlər əsasında həyata keçirilmişdir. Bu işin həyata keçirilməsi hər iki qrupda təlim prosesinin intensivliyinin nəticələrinin qarşılıqlı müqayisəsini mümkün etmişdir. Nümunə qismində hər iki qrupda linqvodidaktik informasiyanın mənimsənilməsi xəritəsini təqdim edirik. Bunun da əsasında yekun nəticələr çıxarılmışdır (bax: cədvəl 2).

Eksperiment aparılan qrup		Kontrol qrup	
Mövzu	Azərbaycan Tibb Universiteti	Mövzu	Azərbaycan Tibb Universiteti

Jurnal üzrə siyahı	Mənimləmə			Jurnal üzrə siyahı	Mənimləmə		
	Ə	Y	M		Ə	Y	M
1.	+			1.		+	
2.	+			2.			+
3.		+		3.			+
4.		+		4.		+	
5.	+			5.			+
6.		+		6.	+		
7.		+		7.		+	
8.		+		8.			+
9.		+		9.			+
10.	+			10.			+
11.		+		11.		+	
12.	+			12.			+
13.	+			13.			+
14.	+			14.		+	
15.	+			15.			+
Kəmiyyətə görə qiym.	8	7		Kəmiyyətə görə qiym.	1	5	9
Keyfiyyətə görə qiym.	53%	47%	-	Keyfiyyətə görə qiym.	7%	33%	60%

Cədvəldəki göstəricilər sübut edir ki, eksperiment aparılan qrupda “geri əlaqə” daha yüksək və keyfiyyətli səviyyədə həyata keçirilir. Halbuki, kontrol qrupda materialın mənimlənilməsi aşağı səviyyədədir. Bu o deməkdir ki, kontrol qrupun tələbələri cavaba evdə hazırlaşacaq və onu növbəti məşğələdə edəcək. Nəzərə alınsa ki, növbəti məşğələdə fərdi sorğu prosesi zamanı 5-6 tələbə, o cümlədən mətni artıq danışan, əvvəlki məşğələdə çalışma və tapşırıqları artıq yerinə yetirən tələbələr cavab verəcək, belə halda aydın olur ki, kontrol qrupda linqvodidaktik materialın mənimlənilməsinin keyfiyyətinə nəzarət ən yaxşı halda 30-40% təşkil

edəcəkdir. Eksperiment aparılan qrupda isə irəli sürdüyümüz təkliflərə uyğun olaraq tam nəzarət şəraitinin yaradılması yolu ilə mənimsəmənin keyfiyyət və kəmiyyət tərəfləri müəyyən edilir. Növbəti məşğələdə mənimsənilən informasiya üzrə təkrar fərdi sorğu tələbələrin nəinki nitqurma qabiliyyətini fəallaşdırmağa, həmçinin onların cavablarının keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa imkan verir.

Eksperiment zamanı belə bir mənzərə də müşahidə olunmuşdur: eksperiment aparılan qrupda hər hansı informasiyanın hər dərstdə tam şəkildə mənimsənilməsinə baxmayaraq, vaxt keçdikcə tələbələr rus dilində aldıkları informasiyanı unutmağa başlamışlar. Ehtimal ki, bunun səbəbi doğma dilin fəal nitq mövqeyi və onun vasitəsilə arası kəsilmədən gələn informasiya bu dildə informasiya üçün yaddaşda yeri azad edir. Bununla bağlı olaraq doğma dilin mənfi təsirinin aradan qaldırılması və tələbələrin yaddaşında öyrənilən dildə mənimsənilmiş informasiyanın saxlanılmasına zərurət yaranmışdır. Mənimsənilmiş informasiyanın fəal mövqeyinin saxlanması üçün eksperiment aparılan qrupda fərdi sorğu yerinə “kombinə edilmiş sorğu” keçirilmişdir. Belə yanaşma dərstdə 12-13 tələbənin iştirak etməsinə şərait yaradır. Onlar 12-13 mətnin, yəni bir yeni və 12 köhnə mövzunu danışıqlar. Hər dərstdə mənimsənilmiş mətnləri təkrar etməklə eksperiment aparılan qrupdakı tələbələr yaddan çıxan sözləri və cümlələri yaddaşlarında bərpa etmiş, yenilərini yaxşı mənimsəmişlər.

Beləliklə, təcrübə təlimi göstərmişdir ki, tibb universitetinin azərbaycandilli qruplarında tələbələrin nitqurma bacarıqlarının inkişafı, onlarda davamlı nitq qabiliyyətlərinin və vərdişlərinin formalaşdırılmasını tərəfimizdən təklif edilən texnologiya üzrə xeyli səmərəli şəkildə həyata keçirmək olar. Bundan əlavə, belə yanaşma zamanı peşə nitqinə öyrənmə, nitq fəaliyyəti növlərinə yiyələnmə səviyyəsini xeyli yüksəltmək və bununla da gələcək tibb işçilərinin peşə fəaliyyətinə hazırlığını yaxşılaşdırmaq mümkündür.

Dissertasiyanın əsas müddəaları respublikada və xaricdə nəşr edilən 12 məqalədə əks olunmuşdur:

1. Психолингвистика и вопросы обучения иноязычной речи в вузе // Материалы XXXVII международной научно-методической конференции. Полтава, 2012, с. 250-253
2. Изучение текстов культуры как фактор межкультурной коммуникации // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. III Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı, 2012, 2-5 may, s.675-

3. Некоторые аспекты обучения устному вербальному общению на русском языке // *Pedaqoji Universitetinin xəbərləri*, Bakı, № 4, с.426-429
4. Этнокультурный компонент в содержании обучения русскому языку как иностранному // *Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII respublika elmi konfransın materialları*, Bakı, 2013, s. 205-206
5. Ценностная ориентированность текстов как важный принцип при их отборе в учебных целях // *Humanitar elmlərin aktual problemlərinin öyrənilməsi*, Bakı, 2013, № 3, с. 331-337
6. Роль и место учебного текста в содержании обучения русскому языку как иностранному (РКИ) // *Вестник Черкасского университета имени Б.Хмельницкого.Черкаси*, 2015, №28 (361), с. 95-101
7. Институциональные особенности обучения иноязычной речи в неязыковом вузе // *Материалы V Международной научно-практической интернет-конференции*. Полтава, 2013, с.112-114
8. Профессионально-ориентированные тексты как важное условие овладения русской речью студентами-азербайджанцами в медицинском вузе // *Bakı Universitetinin xəbərləri*. Bakı, №2, 2014, с.118-123
9. Вопросы обучения речевой коммуникации на русском языке // *Материалы XXXIX Международной научно-методической конференции*. Полтава, 2014, с.111-114
10. Новое содержание обучения русскому языку как иностранному в Азербайджане // *Материалы VI Международной научно-практической интернет-конференции*. Полтава, 2014, с.161-163
11. Textoобразующая роль сравнения // *Xəbərlər. Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu*. Bakı, 2015, №4, с.92-98
12. Работа над текстом в перспективе развития профессиональной речи студентов-медиков на занятиях русским языком как иностранным (РКИ) // *BSU, Elmi əsərlər (ictimai-siyai seriyası)*. Bakı, 2015, №1, с.
13. Вопросы отбора и презентации медицинских текстов в учебных целях // *Вестник Московского государственного областного университета. Педагогика*. Москва, 2016, №2, с. 93-101

**A text as an important component of the content studies in
teaching Russian language in higher medical education
institutions**

The scientific thesis consists of the introduction, two chapters, conclusions and the list of applied literature.

In introduction the urgency of the theme, the novelty of the research work, its scientific-theoretical and practical importance are described, the methods and purpose and object of the thesis, the main provisions are determined.

Problems associated with the study of text as a linguodidactic category in teaching Russian as a foreign language, the role and the place of the text in the context of training are reviewed and also training-methodical literature provided implementation of training opportunities of text is investigated in the first chapter called “The scientific basis of using a text in the teaching Russian as a foreign language”.

Features of establishment of work in the development of students’ speech setting capabilities on the basis of medical specialty is reviewed and a comprehensive approach to the use of texts in the teaching poses of Russian as a foreign language by the future medical staff and results of experimental study of technology for the development of spoken Russian by higher medical education students using texts are presented in the second chapter called “Technology of use in training of text relating the development of students’ speech setting capabilities in Azerbaijani groups”.

The main results attained during the investigation are generalized in the conclusion.